

Изворни научни чланак*
doi:10.56461/rrsp2401_04

Др Слободанка Ковачевић Перич**

Редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Милица Мицовић***

Асистент, Правни факултет, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

УТИЦАЈ ЕВРОПСКИХ ПРОПИСА О ДУЖНОЈ ПАЖЊИ У ЛАНЦИМА СНАБДЕВАЊА НА УНАПРЕЂЕЊЕ ПОЛОЖАЈА РАДНИКА

Апстракт: У оквиру глобализоване економске система, ангажовање радника у земљама са слабо развијеном регулативом у области радних права постаје све израженији проблем. Велике компаније, усмерене на максимизирање профита, често раде са добављачима у земљама у развоју где је заштитна радних права недовољна, што резултира значајним кршењем људских права и различитим облицима експлоатације. Према подацима Међународне организације рада, више од 120 милиона људи, укључујући децу, доживљава кршење својих права у глобалним ланцима снабдевања. Да би се сузбили ови проблеми, Европска унија је предузела кључне кораке у правцу унапређења заштите радних права. Усвојени прописи као што су немачки Закон о дужној пажњи у ланцима снабдевања и Директива Европске уније о корпоративној дужној пажњи (CSDDD) предсављају најорда се побољшају услови рада кроз строже мере одговорности компанија. Ови прописи утврђују правила и стандарде који регулишу одговорност компанија за утицај њихових пословних активности на људска права, радне стандарде, животну средину и етику пословања у целокупном ланцу снабдевања. Циљ овог рада јесте да анализира како европске регулативе у области дужне пажње могу утицати на побољшање радних услова и заштити права радника у Европској унији и Републици Србији. Рад ће се фокусирати на кључну Директиву и законе који постављају обавезе

* Рад примљен: 1. 9. 2024.

Рад прихваћен: 15. 9. 2024.

** Email: slobodanka.peric@pr.ac.rs, ORCID:0000-0002-8388-8425.

*** Email: milica.midzovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-6879-0625.

**** Рад је резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација, евиденциони број Уговора 451-03-65/2024-03/200254 од 5. фебруара 2024. године.

компанијама за надзор и осигурање поштовања радних стандарда у свим фазама ланца снабдевања, укључујући обавезе извештавања, инспекције и мере заштите. У раду ће се, такође, размотрити предности и изазови у примени ових прописа, као и њихов утицај на побољшање положаја радника у земљама Европске уније (и) у Републици Србији.

Кључне речи: дужна пажња, радно право, људска права, ланци снабдевања, права радника, европска регулатива

УВОД

Иако су у последњим деценијама остварени значајни помаци у регулативама у области заштите људских и радних права с циљем унапређења поштовања људских права и услова рада, механизми за њихово спровођење често остају неефикасни, што у пракси своди људска права на раду на *nudum ius* – право које је лишено стварне заштите и остваривости. Овај феномен је посебно изражен у глобалним ланцима снабдевања, где су радници у земљама у развоју често изложени различитим облицима експлоатације. Наиме, глобални ланци снабдевања као „системи организација, људи, активности, информација и ресурса који су укључени у процес производње и дистрибуције робе или услуга од почетне тачке до крајњег корисника“ у последње две деценије доживели су значајну експанзију захваљујући смањењу трошкова трговине и транспорта, као и напретку информационо-комуникационих технологија. Према проценама Међународне организације рада, глобални ланци снабдевања запошљавају стотине милиона радника широм света.¹ Иако су ови ланци допринели значајним економским користима, они су истовремено открили слабости у погледу заштите радника, посебно у земљама у развоју, где су чести случајеви кршења радних права и непоштовања основних стандарда људских права.² Заправо, напредовање економске глобализације довело је до све већих комплексности у ланцима снабдевања. Компаније набављају сировине и полупроизоде из целог света како би произвеле своје финалне производе. Међутим, ови глобални ланци снабдевања често су повезани са значајним социјалним и еколошким ризицима. Злоупотребе као што су дечји рад, принудни рад, лоши радни услови и деградација животне средине честа

1 Human rights in supply chains, Human Rights in Supply Chains: A Call for a Binding Global Standard on Due Diligence | HRW, 16. 7. 2024.

2 Глобални ланци снабдевања створили су прилике за добављаче да пређу на активности веће вредности и омогућили радницима да приступе запослењу које захтева виши ниво вештина и нуди боље плате и услове. Тамо где послодавци поштују радне прописе и међународне радне стандарде, то побољшава квалитет рада у глобалним ланцима снабдевања. Међутим, постоји и велики број примера где глобални ланци снабдевања доводе до принудног рада, експлоатације, дечијег и прековременог рада и других облика злоупотреба. International Labour Conference, Report IV: Decent Work in Global Supply Chains, 105th Session, International Labour Organization, 2016, стр. 2.

су појава у многим производним земљама. Због ових изазова, развио се интензиван правни дискурс на националном и европском нивоу о одговорности компанија за целе ланце снабдевања. Неке земље су усвојиле или планирају да усвоје законе који осигуравају етичке принципе у ланцима снабдевања.³

Данас се већина добара и производа производи од стране глобалне радне снаге, распоређене на више различитих локација које обухватају различите земље, радне просторе и послодавце. Мултинационалне малопродајне компаније управљају и контролишу огромне количине глобалне производње унутар овог сложеног транснационалног система. Ови малопродајни гиганти, који су на врху мултинационалних мрежа, набављају производе посредством комерцијалних уговора с мноштвом добављача, од којих је сваки правно лице самостално, запошљава своје раднике. Тако сложени систем омогућава производњу производа ефикасно и с ниским трошковима, али истовремено постоји мала одговорност за њихов негативан утицај. Пример њиховог негативног утицаја јесу извештаји о злоупотребама на раду које су повезане с производњом, нпр. у многим азијским фабрикама одеће (које производе одећу за познате брендове попут „Marks & Spencer“, „H & M“, „The Gap“, „Nike“ и „Adidas“) отворило се питање *злоупотребе и експлоатације радника* у глобалним ланцима снабдевања.⁴ С аспекта радног права поставља се питање одрживости тренутне структуре глобалних ланаца снабдевања и да ли они могу обезбедити безбедност радника и социјалну правду.⁵

3 S. Koos, „Civil Law, Conflict of Laws, and Extraterritoriality in the European Supply Chain Due Diligence Law“, *Hasanuddin Law Review* 10, no. 2, 2024, стр. 144, <https://doi.org/10.20956/halrev.v10i2.5535>.

4 Један од извештаја указује на то да су жене раднице концентрисане у ниско плаћеним пословима на самом дну ланаца снабдевања одеће „H & M“ свакодневно изложене ризику од насиља. Структура производње у глобалним производним мрежама, која укључује неколико компанија у различитим земљама, омогућава брендovima и трговцима да диктирају обрасце набавке и производње, док истовремено избегавају одговорност за то како праксе куповине доводе до озбиљних кршења права на раду. Након разматрања глобалних ланаца снабдевања на 105. седници Међународне конференције рада (2016), Комитет МОП-а за достојанствен рад у глобалним ланцима снабдевања поднео је извештај са резолуцијом и закључцима за усвајање на Конференцији (ILC105-PR14-1-En). Комитет је истакао да искуства насиља заснованог на полу у фабрикама добављача одеће за „H & M“ документована у овом извештају нису изоловани инциденти. Напротив, она одражавају скуп ризичних фактора за насиље засновано на полу у фабрикама добављача „H & M“ који систематски излажу жене раднице насиљу. Извештај описује асиметричне односе моћи између брендова и добављача у ланцима снабдевања одећом, праксе куповине брендова под утицајем трендова брзе моде и притисака за смањење трошкова, као и одговарајућу еволуцију радних уговора и подизвођачких пракси међу добављачима. Ове праксе имају значајан утицај на животе жена радница у азијским ланцима вредности одеће, укључујући Бангладеш, Камбоџу, Индију, Индонезију и Сри Ланку. Видети: Gender Based Violence in the „H & M“ Garment Supply Chain, *Workers voices from the global supply chain: A Report to the ILO*, 2018, стр. 10 и даље, доступно на <https://www.globallaborjustice.org/wp-content/uploads/2018/05/GBV-HM-May-2018.pdf>.

5 S. Velluti, „Labour standards in global garment supply chains and the proposed EU corporate sustainability due diligence directive“, *European Labour Law Journal*, 2024, <https://>

Трагедије, као што је колапс фабрике „Рана Плаза“ у Бангладешу 2013. године, у којој је страдало више од 1.100 радника, показале су потребу за озбиљнијим регулаторним приступом у контроли услова рада у ланцима снабдевања.⁶ У том контексту, значајно је истакнути напоре које Европска унија и њене чланице улажу у побољшање заштите радника кроз усвајање прописа попут Директиве Европске уније о корпоративној дужној пажњи у ланцима снабдевања (CSDDD) и закона одређеног броја држава Европске уније, посебно немачког Закона о дужној пажњи у ланцима снабдевања. Ови прописи представљају важан корак ка јачању одговорности компанија за услове рада у свим фазама њихових производних и снабдевачких ланаца, без обзира на географску локацију, али и ка осигурању достојанственог рада⁷ (*decent work*), који подразумева адекватну зараду, сигурне услове рада и заштиту људских права.⁸ Директива Европске уније о корпоративној дужној пажњи у ланцима снабдевања (CSDDD) усвојена је као део настојања да се обезбеде адекватни радни услови и заштите људска права у глобалним ланцима снабдевања, као и осигура да компаније у Европској унији примењују стандарде дужне пажње у свим фазама производње и снабдевања, укључујући њихове добављаче и пословне partnere из других земаља.⁹ Истовремено, немачки Закон о

doi.org/10.1177/20319525241239283, доступно на <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/20319525241239283>.

- 6 Закон о дужној пажњи у ланцу снабдевања у Немачкој инициран је трагичним догађајем у којем је више од 1.100 радника текстилне индустрије у Бангладешу изгубило живот 24. априла 2013. када је у фабрици „Рана Плаза“ избио пожар, а затим се конструкција срушила. Ова трагедија је представљала кључни подстицај за увођење овог закона, који предвиђа обавезу компанија да обезбеде усклађеност са стандардима радних права не само на националном нивоу већ и у целом ланцу снабдевања. Директива о дужној пажњи, ОКО: Економија : Тешка индустрија, страни инвеститори и немачки закон за раднике из Србије: (rts.rs), 9. 7. 2024.
- 7 На основу идејног концепта произилази шест димензија пристојног рада, које детерминишу пристојан рад као општи циљ. То су: могућност или шансе за рад, рад у условима слободе, продуктиван рад, једнакост у (на) раду, сигурност на раду, достојанство на раду. У појму и концепту пристојног рада сконцентрисан је велики део стандарда МОР-а, укључујући и све основне. Тако да се екстензијом пристојног рада шири и цео сет међународних стандарда рада. Практично, достојанствен рад је компилација радних стандарда утканих у један сегмент – пристојност рада. Видети: Слободанка Ковачевић-Перић, „Међународни стандарди рада – међународна организација рада“, *Радно и социјално право*, XXIII, 2, 2019, стр. 57.
- 8 У људским правима је поштовање дигнитета личности, имунитет човека као бића у целисти, у свим сферама остваривања његовог хуманума – личног, умног, физичког, породичног, имовинског, политичког, грађанског, социјалног, еколошког и др. Низ није коначан, допуњују га нова права с развојем слободе, sazревањем свести и људске савести. Данас, људска права чине окосницу сваке правне државе која стреми владавини права, правди, а не самовољи и анархији. Међународни акти којима су успостављена људска права и слободе сматрају се „класицима правне књижевности“, јер су узор и минимални праг свих регулатива о правима човека на националном домену. Видети: С. Ковачевић-Перић, „Пристојан рад“ (докторска дисертација), Правни факултет Универзитета у Нишу, 2011, стр. 43.
- 9 Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859, доступно на https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401760.

дужној пажњи у ланцима снабдевања, који је ступио на снагу 2023. године, додатно јача стандарде људских права и еколошке одговорности за немачке компаније и њихове добављаче. Овај закон захтева да све компаније са више од 1.000 запослених у Немачкој обезбеде усклађеност са радноправним и еколошким стандардима кроз читав свој ланац снабдевања, укључујући и оне у иностранству. „Из Србије у Немачку укупно извози око 3.000 фирми, очекује се да ће оне које на ово тржиште пласирају сировине, компоненте и полупроизоде током ове године по први пут моћи да осете одређене ефекте. Сада када је директива Европске уније о дужном надзору усвојена, све компаније у ЕУ требало би да примењују стандарде дужне пажње, укључујући њихове добављаче и сараднике у иностранству у производним и продајним ланцима (такозвани ланци вредности). Ова обавеза односи се и на Републику Србију. Примена немачког Закона о дужном надзору већ сада подразумева да ће одређени радно-правни стандарди морати да буду поштовани од стране немачких компанија, као и свих компанија које сарађују са њима у другим земљама. То укључује и њихове филијале у Србији, добављаче и извођаче. Уколико ти привредни субјекти не буду поштовали прописане стандарде, немачке компаније ће бити дужне да прекину пословну сарадњу са њима.“¹⁰ С друге стране, усвајањем Директиве Европске уније о корпоративној дужној пажњи у ланцима снабдевања (CSDDD), компаније у ЕУ добиле су нове обавезе у погледу примене стандарда дужне пажње, не само у сопственим операцијама већ и у сарадњи са добављачима и партнерима у иностранству.¹¹ Стога, у раду ће бити анализирано како ће примена ове директиве утицати на радне услове и заштиту права радника у Европској унији и Србији, укључујући изазове и предности у реализацији, као и ефекте нових обавеза на привредне субјекте и кораке потребне за имплементацију европских стандарда.

10 Видети: Ј. Протић, „Дужна пажња у ланцима снабдевања – одговорни принципи УН до могућег утицаја на радна права на Западном Балкану“, *Радно и социјално право*, 1, 2023, стр. 276 и даље.

11 Пример који илуструје озбиљне правне и етичке проблеме у глобалним ланцима снабдевања јесте истрага миланских власти против бренда „Кристијан Диор“ и „Армани“ због експлоатације радника у фабрикама које су радиле за овај бренд. Иако „Диор“ није кривично одговоран, истрага је указала на неадекватан надзор над добављачима и озбиљна кршења радних права, што је омогућило системску експлоатацију радне снаге. Овај случај наглашава потребу за строжим законодавством и обавезним мерама надзора у глобалним производним мрежама како би се обезбедили бољи радни услови и спречила даља кршења права радника у земљама са слабијом правном регулативом у овој области. Медијски извештаји цитирају судске документе који показују да су прекорачење радних сати и небезбедни услови рада омогућили добављачу да наплати „Диору“ 53 евра за торбу која је на тржишту продавана за 2.600 евра. Видети: <https://www.forbes.com/sites/ramdanziger/2024/06/24/italian-court-reveals-diors-unethical-supply-chain-and-puts-other-luxury-brands-on-notice/> и https://www.lemonde.fr/en/europe/article/2024/07/17/dior-and-armani-under-investigation-for-exploiting-workers-at-chinese-factories-in-italy_6687795_143.html, 10. 7. 2024.

1. ПОЈАМ ЛАНАЦА СНАБДЕВАЊА И РАЗВОЈ СТАНДАРДА „ДУЖНЕ ПАЖЊЕ“ У МЕЂУНАРОДНОМ И НАЦИОНАЛНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

1.1. Појам ланаца снабдевања

У савременом пословном окружењу, нарочито у последњих неколико деценија, свака компанија која тежи успеху или одрживости морала је да се укључи у сарадњу с другим предузећима. Ове сарадње и партнерства били су од кључног стратешког значаја и често представљају саставни део шире конкурентске стратегије компаније. Истовремено, такав развој догађаја захтевао је нови приступ управљању. Иновативно управљање више се не заснива на организовању појединачних функција, већ на управљању процесима. Главни фокус је на интеграцији процеса како би се постигли максимални резултати, најпре унутар самог предузећа, а затим и у оквиру његових спољашњих партнера. Овај приступ довео је до развоја новог концепта – ланца снабдевања. Мартин Кристофер¹² 1992. дефинисао је ланац снабдевања као мрежу организација које су укључене у низводне и узводне везе и токове процеса и активности којима се производи производ (или услуга) за крајњег потрошача. То је процес који је усмерен на кооперативно управљање како би се најефикасније користили ресурси дистрибутивног канала с циљем најбољег задовољења потрошача и, истовремено, остваривања конкурентности.¹³ У литератури се могу срести бројне дефиниције ланца снабдевања (енгл. *Supply Chain* – SC) што је последица комплексности његове структуре и функционисања. У суштини, ланац снабдевања представља мрежу организација повезаних двосмерним везама, различитим процесима и активностима које стварају вредност у облику производа и/или услуга за крајњег корисника. Једна од најчешћих дефиниција заснива се на чињеници да ланац снабдевања представља размену робе и информација у логистичким процесима почев од набавке сировина па до испоруке готових производа и/или услуга крајњем кориснику. У ланцу снабдевања сви испоручиоци, даваоци услуга и корисници морају бити повезани с циљем његовог ефикасног функционисања.¹⁴ За ланце снабдевања

12 Мартин Кристофер је светски признати експерт у области логистике и управљања ланцима снабдевања. Његов рад је значајно утицао на академске и индустријске праксе, посебно у контексту стратешког управљања глобалним ланцима снабдевања. Видети: <https://www.martin-christopher.info/logistics-and-supply-chain-management>, 16. 8. 2024.

13 М. Цветковић, „Агилност ланца снабдевања у тактичким и оперативним условима“, *Економски йоілеги*, Vol. 15, број 3, 2013, стр. 171–189.

14 Ланац снабдевања је настао и као резултат комплексности и разноврсности спектра ситуација при чему његова конфигурација зависи од врсте и типа производње/услуга, циљног тржишта, извора снабдевања, броја ентитета и њиховог утицаја на функционисање ланца, респектујући њихову географску позицију, величину, функцију и улогу у SC-у, као и реализацију робних, информационих, финансијских и др. токова. D. Simchi-Levi, P. Kaminsky and E. Simchi-Levi, „Designing and Managing the Supply Chain: Concepts, Strategies, and Case Studies“, *Irwin McGraw Hill*, Boston, MA, 2009, стр. 52.

је карактеристично то што су обично сложени и могу укључивати велики број различитих организација, као и географски удаљене локације. Та сложеност у ланцима снабдевања може бити узрок бројних проблема, као што су услови рада, еколошки стандарди или питање поштовања људских права. Код услова рада, радници у ланцима снабдевања могу бити изложени неповољним радним условима, недостатку безбедности на раду или малим надницама и зарадама.¹⁵ Такође, производња и транспорт робе могу имати значајан утицај на животну средину, од гасова, загађење вода и земљишта, до потпуног губитка здраве животне средине. Тамо где послодавци поштују радне прописе и међународне радне стандарде, то побољшава квалитет рада у глобалним ланцима снабдевања. Међутим, постоји и велики број примера где глобални ланци снабдевања доводе до принудног рада, експлоатације, дечјег и прековременог рада и других облика злоупотреба. Такође, кршење људских права у ланцима снабдевања попут дискриминације и недостатка слободе удруживања и колективног преговарања неретко су саставни део пословања у оквиру ових ланаца.¹⁶

1.2. Развој стандарда дужне пажње

Стандард „дужна пажња“ (енгл. *due diligence*) уведен је у радно и пословно право у другој деценији овог века. Овај концепт подразумева обавезу предузећа да предузму све потребне мере како би спречила и уклонила штетне последице по људска права и животну средину у свом пословању – било директно или индиректно (у ланцима снабдевања, код добављача и слично). Само значење појма „дужна пажња“ у енглеском језику представља: „бригу коју разумно лице треба да уложи како би избегло да изазове штету другим лицима или њиховој имовини“. У савременом пословном праву овај појам је присутан више од четрдесет година и повезује се са „одрживим пословањем“ компанија. Многе мултинационалне компаније су у свом раду грубо кршиле људска права или су то чиниле њихове филијале, снабдевачи или подизвођачи, а оне нису реаговале. Због тога су прво на њих почеле да врше притисак невладине организације (као што су *Amnesty International* и *Human Rights Watch*), које су објављивале извештаје о бројним злоупотребама људских, дечјих и еколошких права,

15 Иако је из угла правног регулисања питање безбедних и здравих услова рада започело као једно од основних права на раду и у вези с радом, временом је, због ширег друштвеног значаја који има, добило и своју међународноправну надградњу. Тако данас право на безбедне и здраве услова рада представља једно од основних људских права. Ово из разлога што питање безбедних и здравих услова рада превазилази оквира радног права и оставља реперкусије много шире од односа запосленог и послодавца. Наиме, за радника питање безбедности и здравља на раду егзистенцијалног је карактера. Видети: Дарко Божичић, „Безбедност и здравље на раду и дигитална економија“, *Радно и социјално право*, XXIV, 1, 2020, стр. 254.

16 S. Viswanathan, „On Decisions for Integration Implementation: An Examination of Complementarities Between Product-Process Technology Integration and Supply Chain Integration“, *Decision Sciences Journal*, Michigan State University, 2010, стр. 2.

скрећући пажњу на ову проблематику посредством механизма „именовања и осрамоћивања“. Ове и друге организације покренуле су тим поводом и водиле бројне судске процесе против мултинационалних компанија. Уочивши овакво штетно деловање мултинационалних компанија, глобални и масовни проблем постаје предмет интересовања и међународних организација – као што су Уједињене нације (УН), Организација за економску сарадњу и развој (ОЕСД) и Међународна организација рада (МОП). Они доносе документе у којима се анализирају корени каснијег формулисања принципа дужне пажње и скреће пажња на то да мултинационалне компаније треба да поштују људска права. На међународном нивоу донета је Трипартитна декларација о принципима који се односе на мултинационална предузећа и социјалну политику МОП-а из 1977. године; Десет принципа Глобалног договора УН из 2000. године и Смернице за мултинационална предузећа, ОЕСД из 1976. године. Наведени акти и документи представљају основу за увођење принципа дужне пажње. Формално, овај стандард се појављује 2011. када су Уједињене нације прогласиле Руководећа начела за дужну пажњу у области људских права.¹⁷ Најкраће речено, ради се о правном оквиру УН који подразумева поштовање, заштиту и отклањање повреда људских права од стране мултинационалних компанија.¹⁸ По томе се овај стандард уграђује и у друге међународне документе, као што су поменути Смернице ОЕСД, а у последње време и у националне законодавне акте. Главна разлика између ова два инструмента јесте то што су Смернице ОЕСД намењене искључиво мултинационалним предузећима, док су Начела УН усмерена на државе, препоручујући им да спроводе и примењују законе који захтевају поштовање људских права од стране свих компанија.¹⁹ Међутим, Начела УН не разматрају правне санкције, попут грађанске или кривичне одговорности за компаније које не спроводе дужну пажњу у погледу људских права у својим операцијама. Овај јаз између дужне пажње и одговорности познат је као „јаз одговорности“. Поред добровољних механизма, потребно је усвајање нових законодавних мера које ће се примењивати како на државе домаћине, тако и на државе порекла транснационалних компанија, а које ће моћи да се спроводе на међународним, европским и националним судовима.²⁰ Закони који предвиђају дужност пажње компанија у области људских права

17 United Nations, *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework*, HR/PUB/11/04, United Nations, 2011.

18 С. Јашаревић, Д. Божичић, „Стандард 'дужна пажња' у области радног права“, *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад, стр. 644.

19 OECD (2022), *The role of sustainability initiatives in mandatory due diligence: Background note on Regulatory Developments concerning Due Diligence for Responsible Business Conduct* <https://mneguidelines.oecd.org/the-role-of-sustainability-initiatives-in-mandatory-due-diligence-note-for-policy-makers.pdf>.

20 *OECD Due Diligence Guidance for Responsible Supply Chains in the Garment and Footwear Sector* (OECD 2018), A. Ramasastry, „Corporate Social Responsibility Versus Business and Human Rights: Bridging the Gap Between Responsibility and Accountability“, *Journal of Human Rights*, 2015, стр. 24.

донети су у Француској, Немачкој и Норвешкој, док су у другим земљама донети слични прописи о заштити од дечјег рада и насилног рада (Велика Британија, Холандија, Аустралија).

2. ЕВРОПСКИ ПРОПИСИ О ДУЖНОЈ ПАЖЊИ У ЛАНЦИМА СНАБДЕВАЊА

Широм света, 152 милиона људи жртве су дечјег рада, док је 24,9 милиона људи „затворено“ у принудном раду, од чега је 16 милиона експлоатисано у приватном сектору. Истовремено, 780 милиона жена и мушкараца који раде не зарађују довољно да би се издвојила из сиромаштва. Мегатрендови као што су глобализација, технолошке иновације и климатске промене значајно утичу на будућност рада, а осетљиве групе ће бити посебно погођене, што може довести до повећања неједнакости и разлике у зарадама. *Ланци снабдевања*, који чине око 80% глобалне трговине, играју кључну улогу у економском расту и смањењу сиромаштва, али такође доприносе дефициту достојног/достојанственог рада и угрожавању основних радних права. Међународне иницијативе и *soft law* смернице нису биле довољне да реше ове проблеме, што је довело до потребе за чвршћим регулацијама. У 2021–2023. земље попут Немачке, Норвешке, Француске и Холандије започеле су усмеравање на законодавство о дужној пажњи у ланцима снабдевања, пружајући конкретне смернице компанијама за идентификацију и ублажавање негативних ефеката на људска права и животну средину. Ова законодавства су поставила основу за обавезујући оквир усвајањем Директиве Европске уније о корпоративној дужној пажњи у ланцима снабдевања (CSDDD). Ова директива треба да уједначи стандарде на нивоу ЕУ, смањи неједнакости и побољша правну сигурност, али ће захтевати прилагођавање националних закона и наставак унапређења одрживости у ланцима снабдевања.²¹

2.1. Немачки Закон о дужној пажњи у ланцима снабдевања

Циљ законодавства о ланцима снабдевања јесте унапређење стандарда поштовања људских права и заштите животне средине у глобалним ланцима снабдевања. Немачки Закон о ланцу снабдевања,²² који је ступио на снагу

21 United Nations Global Compact, *Decent Work in Global Supply Chains: A Baseline Report, 2024*, доступно на: publications/Decent-Work-in-Global-Supply-Chains_UN-Global-Compact.pdf (d306pr3pise04h.cloudfront.net).

22 *The Act on Corporate Due Diligence Obligations in Supply Chains* (Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten in Lieferketten) ступио на снагу 1. јануара 2023, доступан на: <https://www.gesetze-im-internet.de/lksg/>.

1. јануара 2023. године, представља почетак ових иницијатива.²³ Немачки Закон о корпоративној дужној пажњи примењује се на привредна друштва у Немачкој и уводи обавезу привредним друштвима да осигурају поштовање основних људских права и еколошких стандарда у оквиру својих ланаца снабдевања. Закон је у примену ушао у две фазе. У првој фази примене током 2023. односио се на немачке компаније са више од 3.000 запослених и компаније исте величине са седиштем у иностранству с регистрованим немачким филијалама, као и на добављаче немачких компанија у иностранству. Међутим, од 1. јануара 2024. примена закона је проширена на сва привредна друштва која у Немачкој запошљавају више од 1.000 радника. Закон се, дакле, односи како на компаније које су регистроване у Немачкој, тако и на њихове ћерке фирме у иностранству, као и на директне и индиректне добављаче у њиховим ланцима снабдевања. Ово укључује стране компаније с немачким филијалама, од којих ће се тражити да успоставе процесе за идентификацију, процену, спречавање и отклањање кршења људских права и заштиту животне средине у свом ланцу снабдевања. Сходно томе, овај закон се примењује и на привредна друштва регистрована у другој земљи и у Републици Србији. Предмет обавеза *дужне пажње* привредних друштава јесу ризици унапред дефинисани законом, а који представљају ситуације у којима постоји довољна вероватноћа кршења законом прописаних забрана у вези с људским правима и заштитом животне средине, на основу стварних, чињеничних околности. Другим речима, привредно друштво није одговорно за повреду права, већ за *недостатак дужне пажње* у вези с ризицима који могу довести до те повреде.²⁴ Према закону, ризиком за људска права сматра се „ситуација у којој, на основу чињеничних околности, постоји довољна вероватноћа“ повреде неке од предвиђених забрана: забрана запошљавања детета; забрана најгорих облика децјег рада за децу млађу од 18 година; забрана запошљавања лица на принудном раду; забрана свих облика ропства, обичаја сличних ропству, кметства или других облика вршења доминације или угњетавања на радном месту; забрана непоштовања обавеза заштите на раду важећих према законским прописима места запослења; забрана непоштовања слободе удруживања; забрана неједнаког третмана при запошљавању; забрана ускраћивања правичне накнаде за рад; забрана изазивања штетних промена у земљишту, загађења воде, загађења ваздуха, штетних емисија буке или прекомерне потрошње воде; забрана противправног принудног исељења и забране противправног одузимања земљишта, шума и вода; забрана ангажовања или коришћења приватних или јавних снага безбедности за заштиту пројекта предузећа; као

23 Док Директива о дужној пажњи за одрживо пословање (CSDDD) проширује сличне захтеве на ниво целе Европске уније, усклађено са Водећим начелима Уједињених нација (UNGP) и Смерницама Организације за економску сарадњу и развој (OECD).

24 Ј. Чановић Спасојевић, „Немачки закон о дужној пажњи у ланцима снабдевања и његов утицај на добављаче – привредне субјекте у Републици Србији“, *Зборник радова Изазови и ошворена пихићања Услужној права*, том 2, Крагујевац, 2024, стр. 670.

и забрана чињења или противправног нечињења, које у претходним забранама није наведено, а којим се „директно и на посебно озбиљан начин“ може нарушити заштићено право и „чија је противправност очигледна на основу разумне оцене свих релевантних околности“. Ризиком за животну средину, у истом контексту, сматрају се следеће забране: општа забрана изазивања штетних промена у животној средини; забране које се односе на злоупотребу живе; забране које се односе на недозвољену производњу и употребу хемикалија (дуготрајних органских загађивача); као и забране у вези са опасним отпадом.²⁵ У случају неизвршавања обавеза дужне пажње у односу на ризике који могу довести до повреде људских права и животне средине, односно у случају кршења наведених забрана, Законом су предвиђене санкције. С тим у вези, Федерална канцеларија за привреду и контролу извоза (БАФА)²⁶ јесте немачка институција која је одговорна за управни надзор поштовања обавеза прописаних немачким законом.²⁷

Немачким законом су одређени захтеви (мере) у погледу обавеза дужне пажње које је немачко привредно друштво дужно да испуни како би спречило или смањило апострофиране ризике, али и зауставило повреде обавеза из области људских права или животне средине. Такви захтеви обухватају: успостављање система управљања ризиком; одређивање интерне надлежности у предузећу; спровођење редовних анализа ризика; давање изјаве о начелима; успостављање превентивних мера у области сопственог пословања и према директним добављачима; предузимање корективних мера; успостављање притужбеног поступка; спровођење обавеза дужне пажње у погледу ризика код индиректних добављача; и документовање и извештавање. Конкретни кораци који се морају предузети у оквиру обавеза дужне пажње прописани су законом на прецизан начин. Дакле, не постоји општа одредба о обавези дужне пажње, што доприноси већем степену правне сигурности у примени овог прописа. Предвиђени списак мера, одређен као *numerus clausus*, не представља једнократне обавезе привредних друштава, већ подразумева континуирано и правремено извршавање обавеза привредних друштава ради спровођења свих законом постављених захтева у вези с корпоративном дужном пажњом. Овакав приступ немачког законодавца прати оријентацију изражену у *soft law* правилима УН о бизнису и људским правима.²⁸ Од изузетне важности за

25 Члан 2. тач. 1–8. *The Act on Corporate Due Diligence Obligations in Supply Chains*.

26 Прошле године у ову агенцију стигло је 400 жалби из целог света. Једна жалба стигла је и из Србије. Није познато из које компаније је овај приговор стигао, али ће то моћи да се види кад БАФА објави свој годишњи извештај о примени овог закона и поступцима који су вођени широм света.

27 БАФА има овлашћење да изда посебне забране како би се спречиле повреде обавеза, а у случају да не дође до усаглашавања, може наметнути, између осталих, повремене новчане казне до износа од 50.000 евра, а када је изречена казна већа од 175.000 евра, немачка компанија такође може имати забрану учешћа у уговорима о јавним набавкама у периоду од једне до три године. Ј. Чановић Спасојевић, о. с., стр. 671.

28 Члан 3. *The Act on Corporate Due Diligence Obligations in Supply Chains*.

спровођење свих других обавеза корпоративне дужне пажње јесте посебна обавеза немачких привредних друштава, према закону, да успоставе поступак за изјављивање притужби (интерни жалбени поступак), који треба да буде доступан свим странама укљученим у ланац снабдевања (дакле и добављачима). Такав поступак треба да омогући запосленима да укажу на ризике за људска права и животну средину, као и на повреду обавеза из области људских права или животне средине, које су проузроковане економским активностима привредног друштва у области сопственог пословања или пословања директног добављача. Погођене (заинтересоване) стране из земаља где се налазе производни капацитети (запослени у ланцу снабдевања) могу путем овог поступка известити немачко привредно друштво о потенцијалним реалним ризицима или наступелим повредама заштићених права. Притужбени (жалбени) поступак јесте ефикасан канал комуникације и као такав представља систем раног упозорења помоћу ког се проблеми препознају и решавају пре него што дође до повреде људских права или нарушавања животне средине.²⁹

Кључне одредбе овог закона (од 4 до 6) укључују и обавезну процену ризика, наиме компаније су обавезне да идентификују потенцијалне ризике по људска права и животну средину у својим ланцима снабдевања. Такође, предузећа на која се овај закон односи обавезна су да предузму конкретне мере како би спречила или умањила негативне утицаје на људска права и животну средину. Такође, обавезна су и да буду транспарентна у вези са својим ланцем снабдевања, што укључује објављивање извештаја о мерама које су предузела како би се смањили ризици. Законом се прописује и да компаније могу бити одговорне за штету која је настала као резултат кршења закона, укључујући плаћање накнаде за штету радницима или жртвама кршења људских права. У немачком Закону о дужној пажњи у ланцима снабдевања евидентан је циљ да се унапреди одговорност компанија за поштовање људских права и заштиту животне средине што је део ширег глобалног тренда ка већој одговорности компанија у овој области.³⁰

2.2. Нормативни оквир појединих земаља Европске уније

У земљама Европске уније већ постоје различити усвојени закони о *дужној пажњи* у области људских права који подразумевају обавезно обелодањивање информација и транспарентност компанија у вези с утицајима њиховог пословања на радна права, људска права и животну средину уопштено. На пример,

29 Најважније циљне групе жалбеног поступка јесу особе у пословном подручју привредног друштва или у ланцу снабдевања, којима су потенцијално угрожена људска или еколошка права, дакле, не само и нужно запослени код немачког привредног друштва или добављача. Видети више у: Б. Урдаревић, Д. Ристовски, *Приручник о жалбеним механизмима*, Београд, 2023, стр. 17–18.

30 И. Лазовић, „Прописи о дужној пажњи у ланцима снабдевања и њихов утицај на положај радника“, *Темајски зборник радова Динамика савремене правне порејке*, 2024, стр. 189.

британски Закон о модерном ропству из 2015. године³¹ захтева од компанија да објаве изјаву о ризицима злоупотребе радне снаге у њиховим ланцима снабдевања. Међутим, независни извештај открио је да многе компаније ово сматрају формалном вежбом, а 40% квалификованих компанија није се придржавало Закона.³² Такође, постоје закони о обавезној дужној пажњи, који укључују додатне стандарде понашања за компаније како би осигурали поштовање људских права, уз санкције у случају непоштовања обавеза. Пример овог типа закона је Холандски закон о дужној пажњи у случају дечјег рада.³³ Овај закон намеће три главне обавезе компанијама: обавезу да истраже, применом дужне пажње, да ли постоји „разумна сумња“ да су роба или услуге које се испоручују „створени“ посредством дечјег рада; обавезу да развију и спроведу акциони план у случају да постоји разумна сумња на дечји рад у складу са Алатом за вођење пословања у вези са дечјим радом из 2015. који су развили Међународна организација рада и Међународна организација послодаваца; и обавезу да издају изјаву надлежној власти да испуњавају горенаведене захтеве о дужној пажњи.

Други закони о дужној пажњи такође укључују одредбе о одговорности, које утврђују правне последице непоштовања обавеза дужне пажње, као што су Француски закон о обавези „будности“ из 2017. и Норвешки закон о транспарентности из 2021. године.

Француски закон захтева од великих јавних акционарских друштава и њихових подружница са седиштем у Француској, са најмање 5.000 запослених у две узастопне године, да усвоје и спроведу план „будности“. Он повезује дужну пажњу са грађанском корпоративном одговорношћу и предвиђа одговорност за грешку за сопствене радње и пропусте компаније на основу општег деликта немара. Обим закона је широк, покрива ризике који проистичу из пословања компаније и компанија које она контролише, као и пословање подизвођача или добављача са којима компанија има утврђен комерцијални однос. Осим тога, закон се односи на већину радних права у вези с људским правима и основним радним правима. Ограничење француског закона јесте то што компанијама оставља велики простор за тумачење обима њихових обавеза.³⁴

31 The Modern Slavery Act 2015, (2015 c. 30); <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/30/contents/enacted>>.

32 UK Government, „Independent Review of the Modern Slavery Act 2015: Final Report“, Presented to Parliament by the Secretary of State for the Home Department by Command of Her Majesty, May 2019, <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/803406/Independent_review_of_the_Modern_Slavery_Act_-_final_report.pdf>

33 Act of 24 October 2019 introducing a duty of care to prevent the supply of goods and services that have been created with the help of child labor (Child Labour Duty of Care Act), 13. 11. 2019, Official Gazette 2019, 401, <<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2019-401.html>>

34 LOI n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre (1), NOR: ECFX1509096L, JORF n° 0074 du 28 mars 2017, <<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000034290626/>>; for commentary: S. Cossart and L. Chatelain, „What lessons does France's Duty of Vigilance law have for other national initiatives?“, Business & Human Rights Resource Centre, 2019.

Норвешки закон захтева од компанија да промовишу поштовање основних људских права и пристojних радних услова, укључујући обезбеђивање зарада за живот, у свом пословању и ланцима снабдевања. Закон покрива компаније у Норвешкој и стране компаније које продају производе и услуге у Норвешкој. Значајно је да се законом предвиђа право на захтев за информације од компаније о томе како она решава стварне и потенцијалне утицаје на људска права. У пракси, чланови јавности, невладине организације, инвеститори и синдикати могу затражити информације о напорима компаније у спровођењу дужне пажње. Међутим, ниједан од ових закона не намеће обавезу резултата у погледу спречавања кршења основних радних права у њиховим глобалним ланцима снабдевања. Штавише, само немачки закон захтева успостављање процедура за жалбе, иако француски закон омогућава свакој особи која има правни интерес да поднесе жалбу због непоштовања обавеза дужне пажње пред грађанским судом.³⁵

3. ДИРЕКТИВА ЕУ О КОРПОРАТИВНОЈ ДУЖНОЈ ПАЖЊИ И ЊЕН УТИЦАЈ НА ПРАВА ЗАПОСЛЕНИХ

Иако су мултинационалне корпорације од кључног значаја за међународну заједницу, њихово пословање може негативно утицати на заштиту људских права. Покушаји да се овај проблем реши путем *soft law* инструмената нису били довољни, јер због њихове необавезујуће природе не дефинишу јасне обавезе и механизме надзора и санкционисања. Зато су поједине земље ЕУ донеле законе о корпоративној дужности заштите људских права и животне средине, али различити национални приступи довели су до неуједначених тржишних услова. Како би се уједначили услови на јединственом тржишту и обезбедила правна сигурност, Европска комисија је предложила Директиву о корпоративној дужној пажњи у ланцима снабдевања (CSDDD), која ће успоставити обавезујући правни оквир заштите људских права у пословним ланцима корпорација. Иако постоји страх да би неке корпорације могле повући своје инвестиције из земаља са слабијом заштитом права, очекује се да Директива донесе користи у погледу заштите људских права, правне сигурности и једнаких услова конкуренције.

У фебруару 2022. Европска комисија је објавила предлог Директиве о корпоративној дужној пажњи у ланцима снабдевања (CSDDD). Циљ ове директиве јесте да прокламује „једнаке услове за све компаније које послују на тржишту ЕУ, правну јасноћу и ефикасне механизме спровођења и санкционисања,

35 Norwegian Storting, Act on business transparency and work with basic human rights and decent working conditions (Openness Act) 2021, ACT-2021-06-18-99 <<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-06-18-99>>; see Business for Social Responsibility (BSR), The Norwegian Transparency Act: Key Insights for Business, 30 June 2022, <<https://www.bsr.org/en/blog/the-norwegian-transparency-act-key-insights-for-business>>.

истовремено побољшавајући приступ правди за оне чија су права повређена, успостављањем грађанске и правне одговорности компанија³⁶.

Предложена Директива је усвојена на седници Европског парламента 13. јуна 2024. године.³⁶ Директива о корпоративној дужној пажњи у ланцима снабдевања (CSDDD) представља значајан корак ка унапређењу корпоративне транспарентности и одговорности у Европској унији. Она поставља обавезе компанијама да примене принципе *дужне пажње* у свом пословању, посебно поштујући стандарде људских права и заштите животне средине, укључујући обавезе за идентификацију, управљање и ублажавање негативних утицаја пословања.

Члан 1. Директиве дефинише опсег и сврху примене, обухватајући све велике компаније и, у одређеним условима, мала и средња предузећа. Овај члан поставља основ за имплементацију обавеза дужне пажње, осигуравајући свеобухватан приступ који укључује све нивое корпоративних активности и ланаца снабдевања.³⁷ Према члану 3. компаније су дужне да развију свеобухватну политику дужне пажње која обухвата све аспекте њихових пословних операција и ланаца снабдевања. Ова политика мора бити интегрисана у свакодневне пословне праксе и укључивати механизме за идентификацију и управљање ризицима.³⁸ Такође, Директива прописује обавезу компанија да изврше редовно извештавање о усаглашености с Директивом. Извештаји морају бити јавни и доступни на веб-сајту компаније, што осигурава транспарентност и омогућава јавности да прати напредак у примени дужне пажње.³⁹ Према члану 7. компаније морају укључити заинтересоване стране у процесе дужне пажње, укључујући раднике, синдикате и друге релевантне актере што осигурава да интереси свих страна буду адекватно заступљени. Чланови 9–18. Директиве прописују обавезу компанија да развију и модификују планове акција за превенцију и ублажавање негативних утицаја, забране дискриминацију, редовно процењују ефективност мера, улажу у оперативне и финансијске промене, комуницирају о мерама и резултатима транспарентно, успоставе механизме за пријаву и жалбе, врше редован мониторинг, објављују годишње извештаје

36 Сва друштва с ограниченом одговорношћу у ЕУ која имају значајну величину и економску моћ (са више од 500 запослених и преко 150 милиона евра у нето промету широм света). Европски парламент предложио је да се лични опсег прошири на компаније са више од 250 запослених и нето прометом од 40 милиона евра, а за компаније изван ЕУ предложио је праг промета од 150 милиона евра, од чега би само 40 милиона требало да буде генерисано у ЕУ.

37 Према члану 2. CSDDD се односи на компаније које имају своје седиште унутар Европске уније, као и на значајне компаније са седиштем ван ЕУ које послују у ЕУ. Имплементација је постепена: од 2027. Директива ће се примењивати на компаније са најмање 5.000 запослених и прометом од најмање 1,5 милијарди евра. У 2028. биће обухваћене компаније са најмање 3.000 запослених и прометом од 900 милиона евра, а у 2029. компаније са више од 1.000 запослених и прометом од 450 милиона евра.

38 Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence.

39 Чланови 4–6. Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence.

и подносе извештаје Европском јединственом приступном пункту, уз примену прелазних одредби за усклађивање са Директивом.⁴⁰

Након усвајања ЕУ Директиве и обавезе увођења приступа *дужне пажње* у постојеће (или нове) законе ЕУ, указује се на важност заштите људских права и радних стандарда, нарочито у погледу глобалних ланаца снабдевања. Директива значајно проширује спектар социјалних и радних политика с посебним фокусом на спровођење дужне пажње дуж целог производног и снабдевачког ланца. У свим фазама поступка сада постоји обавеза за чланице и уговорне стране да се придржавају социјалних и еколошких прописа и међународних стандарда о заштити људских и радних права. Ова директива стога „проширује своје регулаторне утицаје ван територијалне надлежности ЕУ и директно утиче на пословање фирми, добављача и подизвођача повезаних ланцима снабдевања преко различитих надлежности“. Сличне одредбе могле би се усвојити и у другим законима ЕУ увођењем социјалних клаузула у комбинацији са системом грађанске одговорности, чиме би се осигурао приступ дужне пажње који би гарантовао кохерентнији и интегрисанији регулаторни оквир. Кључна снага Директиве јесте и у томе што она предвиђа систем одговорности и надокнаде који има потенцијал да уведе концепт регулације у којем закон има улогу у обликовању корпоративног резултата, али и „корпоративне савести“ и „правде ван суда“. Директива представља велики корак напред у заштити права радника и пружа важан модел за унапређење радних услова у глобалним ланцима снабдевања. Компаније су обавезне да обезбеде пристојне услове рада за раднике у ланцу снабдевања, што може обухватати адекватну зараду, безбедност на раду, поштовање радног времена или плаћени прековремени рад.⁴¹

Директива о корпоративној дужној пажњи у ланцима снабдевања (CSDDD) има велики потенцијал да значајно побољша положај радника. Њен фокус на смањење ризика од експлоатације, укључујући дечји рад, принудни рад и неповољне радне услове, може допринети повећању свести и подстицању мера за решавање ових проблема у различитим деловима света. Захтев за већом транспарентношћу у ланцима снабдевања омогућава детаљније праћење услова рада, што може довести до значајних унапређења у овом погледу. Тиме што подстиче сарадњу са синдикатима, невладиним организацијама и владиним агенцијама, директива има важну улогу у заштити права радника, посебно у регионима где социјални дијалог није довољно развијен. Такође, процедура која захтева да компаније прво примене акциони план за исправљање негативних ефеката пре него што прекину уговорне односе осигурава да се негативне последице прекида неће одразити на раднике.

40 CSDDD укључује обавезу успостављања ефикасног система за подношење притужби (систем за обавештавање и притужбе, чл. 4. и 9). Постојећа Директива ЕУ о узбуњивачима биће измењена и проширена CSDDD директивом те се обухват примене Директиве о узбуњивачима проширује на читав ланац снабдевања.

41 Ј. Протић, о. с., стр. 280.

Међутим, треба напоменути и могуће негативне аспекте. На пример, могући губитак радних места или смањење потражње за радном снагом може наступити ако компаније не буду у могућности или не желе да се прилагоде новим прописима. Додатни трошкови који произилазе из примене нових стандарда могу такође успорити и ограничити ефективност директиве. Иако CSDDD има потенцијал да значајно унапреди положај радника у ланцима снабдевања, успешна имплементација захтева пажљиво балансирање између заштите права радника и очувања конкурентности компанија.

ЗАКЉУЧАК

Слабости међународног нормативног оквира у области радних права у великој мери произилазе из ослањања на националне законе у време када је дерегулација широко распрострањена. Немогућност ефективног спровођења радних права и стандарда на међународном нивоу директно је повезана са глобализованим производним тржиштима и процесима, где мултинационалне корпорације набављају робу из сложених глобалних ланаца снабдевања без правних обавеза. У погледу услова рада, често се дешава да радници раде у нестабилним облицима запослења са ограниченим приступом социјалној заштити и помоћи. Раде дуге смене уз кратке паузе, принуђени су на прековремени рад и примају изузетно ниске плате. Поред тога, постоје бројни извештаји о радницима који раде у нездравим и опасним условима где као последицу имамо пожар у фабрици „Тазрин Фешн“ 2012. и рушење зграде „Рана Плаза“ 2013. у Дакки, Бангладеш, као и пожар у текстилним фабрикама у Карачију и фабрикама обуће у Лахору, Пакистан, 2012. године.⁴² Одговорност за људска права и обавезе унутар структура глобалних ланаца снабдевања представља питање које захтева хитно и адекватно решење. Међународна организација рада (МОР) признала је да „неуспеси на свим нивоима у глобалним ланцима снабдевања доприносе дефициту пристојног рада у областима безбедности и здравља на раду, плата, радног времена, и утичу на радни однос и заштиту коју може да понуди. Такви неуспеси такође доприносе подривању радних права, посебно слободе удруживања и колективног преговарања“. Такође је истакнуто да је „присуство дечјег рада и принудног рада у неким глобалним ланцима снабдевања акутно у нижим сегментима ланца“ и да су жене, које чине значајан део радне снаге у овим

42 Према спроведеним истраживањима утврђено је да је након увођења немачког Закона о ланцу снабдевања увоз у текстилном сектору из земаља као што су Бангладеш и Пакистан опао за више од 20%, док је анкета показала да је 22% директно и индиректно погођених компанија одлучило да преусмери производњу у земље са вишим стандардима људских права и заштите животне средине. Видети: Kolev-Schaefer, Galina; Neligan, Adriana (2024): Due diligence – Effect of supply chain regulation: Data-based results on the effects of the German Supply Chain Act, IW-Report, No. 8/2024, Institut der deutschen Wirtschaft (IW), Köln доступно на <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/282995/1/1880406624.pdf>.

ланцима, изложене различитим облицима дискриминације и злоупотребе.⁴³ То значи да су глобални ланци снабдевања у великој мери допринели економском развоју, али су истовремено довели до озбиљних проблема по животну средину и кршења људских права у удаљеним деловима света. Управљање овим сложеним ланцима снабдевања представља значајан изазов због недостатка знања, различитих интереса, високих трансакционих трошкова и недостатака правне одговорности транснационалних компанија за утицаје својих подружница и добављача. Добровољне мере нису биле довољне да спрече озбиљну деградацију животне средине и злоупотребу људских права, што је довело до све већег захтева за правно обавезујућим регулацијама. У одговору на ове изазове, нови талас регулација у земљама глобалног севера, укључујући Француску, Немачку и Норвешку, представља значајан корак у правцу регулисања глобалних ланаца снабдевања који је „заокружен“ усвајањем Европске директиве о дужној пажњи. У контексту ових закона и директиве, испоставља се да су законодавци препознали потребу за свеобухватним приступом у заштити права радника. Директива ЕУ проширује регулаторне утицаје ван територијалне надлежности и захтева од компанија да се усредсреде на дужну пажњу у свим аспектима својих пословних операција, укључујући управљање људским правима. С друге стране, немачки закон пружа конкретне механизме за управљање ризицима и систем пријављивања проблема, што омогућава већу заштиту радника у непосредном окружењу. Иако постоје потенцијални изазови, стандард дужне пажње представља значајан напредак у корпоративном праву који има потенцијал да побољша права радника и унапреди услове рада у глобалним ланцима снабдевања.

ЛИТЕРАТУРА

Књије, монографије и чланци

- Божичић, Д. (2020), „Безбедност и здравље на раду и дигитална економија“, *Радно и социјално право*, XXIV, 1, 2020.
- Business for Social Responsibility (2022), The Norwegian Transparency Act: Key Insights for Business, доступно на <<https://www.bsr.org/en/blog/the-norwegian-transparency-act-key-insights-for-business>>.
- Cossart, S. and Chatelain, L. (2019) „What lessons does France’s Duty of Vigilance law have for other national initiatives?“, Business & Human Rights Resource Centre.
- Viswanathan, S. (2010), „On Decisions for Integration Implementation: An Examination of Complementarities Between Product-Process Technology Integration and Supply Chain Integration“, *Decision Sciences Journal*, Michigan State University.

43 Видети: Human Rights Due Diligence in support of Decent Work (HRDD4DW) | International Labour Organization (ilo.org), приступљено 20. 8. 2024. године.

- Velluti, S. (2024), „Labour standards in global garment supply chains and the proposed EU corporate sustainability due diligence directive“, *European Labour Law Journal*, <https://doi.org/10.1177/20319525241239283>, доступно на <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/20319525241239283>.
- Gender Based Violence in the „H & M“ Garment Supply Chain, (2018) *Workers voices from the global supply chain: A Report to the ILO*, 2018, доступно на <https://www.globallaborjustice.org/wp-content/uploads/2018/05/GBV-HM-May-2018.pdf>.
- International Labour Conference, (2016), *Report IV: Decent Work in Global Supply Chains*, 105th Session, International Labour Organization.
- Јашаревић, С., Божичић, Д. (2023) „Стандард 'дужна пажња' у области радног права“, *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад.
- Koos, S. (2024), „Civil Law, Conflict of Laws, and Extraterritoriality in the European Supply Chain Due Diligence Law“, *Hasanuddin Law Review* 10, no. 2, <https://doi.org/10.20956/halrev.v10i2.5535>.
- Kolev-Schaefer, G., Neligan, A., (2024) *Due diligence – Effect of supply chain regulation*, Data-based results on the effects of the German Supply Chain Act, IW – Report, No. 8/2024, Institut der deutschen Wirtschaft (IW), Köln доступно на <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/282995/1/1880406624.pdf>.
- Ковачевић-Перић, С. (2019), „Међународни стандарди рада – међународна организација рада“, *Радно и социјално право*, XXIII, 2, 2019.
- Ковачевић Перић, С. (2011), „Пристојан рад“ (докторска дисертација), Правни факултет Универзитета у Нишу.
- OECD (2022), *The role of sustainability initiatives in mandatory due diligence: Background note on Regulatory Developments concerning Due Diligence for Responsible Business Conduct* <https://mneguidelines.oecd.org/the-role-of-sustainability-initiatives-in-mandatory-due-diligence-note-for-policy-makers.pdf>
- Лазовић, И. (2024), „Прописи о дужној пажњи у ланцима снабдевања и њихов утицај на положај радника“, *Тематски зборник радова Динамика савременог правног поретка*.
- Протић, Ј. (2023), „Дужна пажња у ланцима снабдевања – одговорни принципи УН до могућег утицаја на радна права на Западном Балкану“, *Радно и социјално право*, 1, 2023.
- Ramasastry, A. (2015), „Corporate Social Responsibility Versus Business and Human Rights: Bridging the Gap Between Responsibility and Accountability“, *Journal of Human Rights*.
- Simchi-Levi, D., Kaminsky P. and Simchi-Levi E. (2009), „Designing and Managing the Supply Chain: Concepts, Strategies, and Case Studies“, *Irwin McGraw Hill*, Boston, MA.
- Урдаревић, Б., Д. Ристовски (2023), *Приручник о жалбеним механизмима*, Београд.
- Цветковић, М. (2023), „Агилност ланца снабдевања у тактичким и оперативним условима“, *Економски погледи*, Vol. 15, број 3, 2013.

- Чановић Спасојевић, Ј. (2024), „Немачки закон о дужној пажњи у ланцима снабдевања и његов утицај на добављаче – привредне субјекте у Републици Србији“, *Зборник радова Изазови и отворена питања Услужној права*, том 2, Крагујевац.
- United Nations (2011), *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations „Protect, Respect and Remedy“ Framework*, HR/PUB/11/04, United Nations.
- United Nations Global Compact (2024), *Decent Work in Global Supply Chains: A Baseline Report, 2024*, доступно на: publications/Decent-Work-in-Global-Supply-Chains_UN-Global-Compact.pdf (d306pr3pise04h.cloudfront.net)

Правни пројиси

- Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859, доступно на https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401760.
- OECD (2018) Due Diligence Guidance for Responsible Supply Chains in the Garment and Footwear Sector.
- The Act on Corporate Due Diligence Obligations in Supply Chains
Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten in Lieferketten ступио на снагу 1. јануара 2023, доступан на: <https://www.gesetze-im-internet.de/lksg/> (<https://www.gesetze-im-internet.de/lksg/>).
- The Modern Slavery Act (2015 c. 30), доступан на: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/30/contents/enacted>.
- UK Government, *Independent Review of the Modern Slavery Act 2015: Final Report*, Presented to Parliament by the Secretary of State for the Home Department by Command of Her Majesty, May 2019, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/803406/Independent_review_of_the_Modern_Slavery_Act_-_final_report.pdf
- Act of 24 October 2019 introducing a duty of care to prevent the supply of goods and services that have been created with the help of child labor (*Child Labour Duty of Care Act*), 13-11-2019, Official Gazette 2019, 401, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2019-401.html>
- LOI n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre (1), NOR: ECFX1509096L, JORF n° 0074 du 28 mars 2017, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000034290626/>;
- Norwegian Storting, *Act on business transparency and work with basic human rights and decent working conditions* (Openness Act) 2021, ACT-2021-06-18-99 <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-06-18-99>.

Инијернеи извори

Дирекџива о дужној њажњи, ОКО: Економија: Тешка индустрија, страни инвеститори и немачки закон за раднике из Србије: (rts.rs), 9. 7. 2024.

Christian Dior и Armani <https://www.forbes.com/sites/pamdanziger/2024/06/24/italian-court-reveals-diors-unethical-supply-chain-and-puts-other-luxury-brands-on-notice/> и https://www.lemonde.fr/en/europe/article/2024/07/17/dior-and-armani-under-investigation-for-exploiting-workers-at-chinese-factories-in-italy_6687795_143.html, 10. 7. 2024.

Мартин Кристофер, <https://www.martin-christopher.info/logistics-and-supply-chain-management>, 16. 8. 2024.

Human rights in supply chains, Human Rights in Supply Chains: A Call for a Binding Global Standard on Due Diligence | HRW, 16. 7. 2024.

Human Rights Due Diligence in support of Decent Work (HRDD4DW) | International Labour Organization (ilo.org), 20. 8. 2024. године.

Prof. Slobodanka Kovačević Perić, Ph.D.

Full Professor, Faculty of Law, University of Priština with temporary seat in Kosovska Mitrovica

Milica Midžović, MA

Assistant, Faculty of Law, University of Priština with temporary seat in Kosovska Mitrovica

THE IMPACT OF EUROPEAN DUE DILIGENCE REGULATIONS ON IMPROVING WORKERS RIGHTS

Summary

The issue of labor rights in global supply chains has become increasingly prominent, particularly in countries with underdeveloped labor regulations. Major companies, driven by profit maximization, frequently source from suppliers in developing nations with insufficient labor protections, leading to significant human rights violations and exploitation. The International Labour Organization estimates that over 120 million people, including children, face rights violations in these supply chains. In response to these challenges, recent regulatory developments in Northern Hemisphere countries, such as France, Germany, and Norway, have aimed to address these issues through comprehensive legal frameworks. The European Union has taken a significant step by adopting the Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD), which extends regulatory impacts beyond territorial boundaries. This directive mandates that companies implement due diligence across all aspects of their business operations, focusing on human rights management and corporate accountability. Simultaneously,

Germany's Supply Chain Due Diligence Act introduces specific mechanisms for risk management and problem reporting, enhancing worker protection within supply chains. These regulations establish standards for corporate responsibility, addressing human rights, labor standards, environmental protection, and business ethics throughout the supply chain. This paper analyzes how these European due diligence regulations impact the improvement of working conditions and the protection of workers' rights, with a focus on their application in the EU and the Republic of Serbia. It examines key directives and laws that impose monitoring and compliance obligations on companies, including reporting requirements, inspections, and protective measures. The paper also explores the benefits and challenges of implementing these regulations and their effects on worker conditions in Serbia.

Keywords: *due diligence, labor law, human rights, supply chains, workers' rights, European regulation*